

Григорій
Півторак

Білоруська МОВА

Підручник

БІЛОРУСЬКА МОВА — мова білорусів, основного населення Республіки Білорусь. Рідною її вважають 6,7 млн осіб (88 % мешканців Білорусі за переписом 1979). Разом із рос. та укр. мовами становить сх. групу слов'ян. мов. Існує в діалект. та літ. формах. Діалектна форма Б. м. виходить за адм. межі Білорусі й поширена в сусід. р-нах Литви, Латвії, у Смолен. і Брян. обл. Росії та в Білостоц. воєводстві Польщі.

Фонет. система сучас. білорус. літ. мови складається з 6-ти голос. звуків, які позначаються 10-ма літерами: а, о, у, ы, э, і, е, ё, ю, я, та 39-ти приголос. звуків, для позначення яких використовуються 22 літери: б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, у, ў, ф, х, ц, ч, ш. У білорус. абетці немає характерних для укр. письма літер и, ї, є, ґ, щ, а також властивого рос. азбучи ъ, і є деякі літери, відсутні в українській абетці: ё, ў, э, ы. Замість літери «щ» вживається диграф «шч». Використовується також розділювальн. знак (') апостроф. Б. м. має чимало фонет. особливостей, спільних з укр. і відмінних від російської мови: сполучення -ри-, -ли- на місці давніх -ръ-, -лъ-, -рь-, -ль- у позиції між приголос.: білорус. глытаць, грымець, дрыжаць — укр. глитати, гриміти, дрижати; рефлексія ультракоротких (редукованих) ы́, і́ в позиції перед ј у відкритих складах: білорус. брыю, крыю, мыю — укр. брию, крию, мию; перехід л > в(ў) після колишнього ъ: білорус. воўна, воўк, поўны — укр. вовна, вовк, повний; асиміляція ј м'якими приголос. і їх подовження в позиції між голос.: білорус. жыццё, суд-дзя, ноччу — укр. життя, суддя, ніччю; фрикативний приголосний замість проривного ɡ, приставні приголосні в і г у деяких словах, що історично починалися голос.

звукот: білорус. вугал, вуліца, [гаўца] — укр. вугол, вулиця, вівця; збереження клич. відмінки іменників; втрата -ть у 3 ос. одн. дієслів теперіш. і майбут. часу: білорус. бярэ, нясе, цячэ — укр. бере, несе, тече; збереження чергування г, к, х — з, ц, с у відмінк. формах іменників: білорус. на дарозе, у руцэ — укр. на дорозі, в руці; чергування г — ж, к — ч у формах 2 ос. одн. дієслів наказ. способу: білорус. бяжы, пячы — укр. біжи, печи і т. ін.

Б. м., як і ін. слов'ян., почала формуватися безпосередньо після розпаду праслов'ян. етномов. спільноти (серед. 1 тис. н. е.) на основі племен. діалектів дреговичів та радимичів на Пд. Зх. і діалектів зх. кривичів на Пн. Сх. Через це білорус. етномовна тер. здавна виразно поділялася на 2 діалектні масиви — поліський і кривицький. Хоча ними користувалися генетично відмінні групи сх. слов'ян, їх неухильно й послідовно зближували діалектні риси, що виникали під дією спільних для обох етномов. ареалів балтського субстрату, існування якого було зумовлене тим, що сх.-слов'ян. племена — предки білорусів — заселили частину споконвіч. балт. земель й асимілювали на них місц. населення. Впливом балт. субстрату найвірогідніше тлумачаться такі специф. риси білорус. фонетики: повне (недисимілятивне) акання типу галава, нага, баранаваць, яке виникло, ймовірно, у 7-8 ст. н. е.; дзекання і цекання типу дзень, дзікі, людзі, цесны, цярпець (можливо, ще в говорах дуліб. племен. союзу), а також помічений іще Ю. Карським спільний білорус.-балтій. словник. фонд і слова зі спільними коренями — особливо в с.-г., рибал. і бортниц. лексиці, що належать до сфери найдавнішої люд. діяльності. Давній діалект. поділ білорус. етномов. тер. на поліські і кривицькі діалекти зберігається й нині в існуванні пд.-зх. і пн.-сх. білорус. наріч, унаслідок взаємодії яких виділилася смуга перехід. середньобілорус. говорів. Визнач. рисами Б. м., що виникли внаслідок позицій. змін голос. і приголос. звуків, є також «якання» (бяроза, вясна, мядовы, спяваць), яскраво виражена твердість шиплячих та р (жонка, жэрдка, чалавек, шалом, парадак, рукзак), приставні приголосні в, г, й перед наголош. голосними (вока, возера, восень, навука, гэты, дагэтуль, ён (jon) і приставні ненаголош. голосні перед збігом груп приголосних (аржаны, іржаны, аўторак, імчаць, ілгаць, ільвіца); суфікс -ва- у дієсловах недоконаного виду (укр. -ува-, -юва-): абвязваць, наколаваць, падпісваць, прымарожваць, супакойваць), своєрідна акцентуація багатьох лексем (аку́нь, але́нь, асно́ўны, віхо́р, висо́ка, гліня́ны, грэ́бці, дазво́л, жанчы́на, каме́нны, ко́лісь, мо́мант, мэ́та, нажні́цы, падле́так, сме́шны, уга́ру, уно́чы, царква́ та ін.).

Морфологія і синтаксис Б. м. в осн. рисах спільні з іншими сх.-слов'ян. мовами.

Б. м. має давню писемну традицію. Пам'ятки давньобілорус. писемності, створ. на основі давньорус. писем. традицій зі знач. проникненням народнорозмов. елементів, збереглися від 13 ст. (Полоцькі, Вітебські, Смоленські грамоти й договори, зокрема з Ригою та Готським берегом, берест. грамоти 13–14 ст., знайдені у Вітебську і Мстиславі). У 12–13 ст. в білорус. містах створювалися літописи, окремі епізоди з яких дійшли до нас у складі пізніших літопис. зводів. У епоху литов.-рус. держави (13–16 ст.) «руська» мова стала держ. мовою Великого князівства Литовського, а її діловий стиль обслуговував держ. потреби й на укр. землях у складі цього князівства, внаслідок чого утворився білорус.-укр. варіант ділової мови. Від серед. 15 ст. специф. риси Б. м. проникають у писемність настільки, що є підстави говорити про тогочасну білорус. літ. мову. Найвідомішими пам'ятками білорус. актової та канцеляр.-юрид. писемності є Віслицький статут (1347), Статуту Великого князівства Литовського (ред. 1529, 1566 і 1588), Литов. метрика (держ. архів, що налічує бл. 600 книг) та ін. До серед. 17 ст. Б. м. використовувалася також у канцеляріях і судах на тер. етніч. Литви, нею створювалися документи для Великого князівства Литовського у королів. канцеляріях Кракова і Варшави. Серед жанрово-стильових різновидів давньої білорус. писемності одне з провід. місць належало оригінал. і переклад. світ. худож. літературі (літописи, щоденники, хроніки, перекладні повісті «Александрыя», «Троя», «Гісторыя аб Атыле» та ін., апокриф. й агіогр. твори тощо). Від поч. 16 ст. Б. м. проникає і в канон. реліг. тексти внаслідок спроб зробити їх зрозумілими простому народові. У 1517–19 Ф. Скорина переклав старобілорус. писемною мовою й надрукував у Празі 23 книги Біблії, у серед. 16 ст. було перекладено Псалтир, бл. 1580 вийшов друком переклад Євангелія В. Тяпинського, 1562 — «Катэхізіс» С. Будного, а від кін. 16 ст. з'явилися численні церковно-полемічні твори й література, спрямована на повчал. тлумачення Святого Письма, численна агіогр. література тощо.

Білорус. нар. мова 16–17 ст. знач. мірою відображена в реліг. книгах татар, які поселилися в Білорусі у 14–16 ст., — Кітабах, напис. давньобілорус. мовою, але араб. графікою. Бл. серед. 17 ст. у нових істор. умовах федерат. держави (Речі Посполитої) білорус. літ. мова занепадає й витісняється польс. мовою, яка на кін. 17 ст. стала основною в усіх галузях громад. і культур. життя. Нова білорус. літ. мова на нар. основі зароджується в інтермедіях до шкіл. драм 17–18 ст., у «Камедыі» К. Марашевського (1787), в анонім. промовах, декламаціях, сатир. листах, духов. і побут. віршах та піснях. У 1-й пол. 19 ст. створено анонімні високохудожні пародійно-сатир. поеми нар. мовою «Энеїда навыварат» і «Тарас на Парнасе». Нова білорус. літ. мова формувалася переважно в поет. жанрах, які

були провідним протягом 19 ст. (білорус.-польс. поети Я. Чачот, А. Рипінський, А. Борщевський, В. Сиракомля, білорус. поети Ф. Богушевич, Я. Лучина, А. Гуринович та ін.). Для розвитку нової білорус. літ. мови велике значення мала творчість поета, драматурга й театр. діяча В. Дуніна-Марцинкевича. Білорус. літ. мова 19 ст. ще не мала усталених граф., орфогр. і лексич. норм, більшість письменників видавали свої твори лат. шрифтом і фонет. правописом, і лише незначна частина — кирилицею рос. варіанту з етимол.-фонет. правописом. Значно сприятливіші умови для розвитку нової білорус. літ. мови настали після революції 1905–07, коли були засн. білорус. видавництва, газети, часописи, альманахи, календарі. У г. «Наша ніва» виступила нова плеяда білорус. письменників — Янка Купала, Якуб Колас, М. Богданович, М. Горецький, З. Бядуля, Ц. Гартний, К. Каганець, Ш. Ядвігін та ін. У С.-Петербурзі активно діяла видавнича спілка «Загляне сонца і ў наша ваконца», розвивався публіцист., зароджувалися наук. і наук.-публіцист. стилі Б. м. Вирішаль. вплив на розвиток білорус. літ. мови мала творчість класиків нової білорус. літ.-ри Янки Купали та Якуба Коласа. Після краху Рос. імперії й утворення Білорус. Респ., коли створилися умови для використання Б. м. в усіх сусп. сферах — літературі, науці, діловодстві, шкіл. навч., виникла необхідність встановити її стабільні граматикоорфогр. правила. Цьому сприяла «Беларуская граматыка для школ» Б. Тарашкевича (1918) — 1-й норматив. підручник, на правопис якого орієнтувалися й держав. видавництва («тарашкевичівка»). У 20-ті рр. Б. м. набула всіх осн. ознак, властивих кожній нац. мові: розвинута стиліст. диференціація, опрацьованість, упорядкованість літ. мови порівняно з нар.-діалектною, узаконена суспільством нормативність, стабільність та ін. Правопис Б. м., який ґрунтується на двох осн. принципах — домінантному фонет. й менш уживаному морфолог., — вдосконалювався, уточнювався і частково змінювався у ред. 1933 і 1959. Сучасна Б. м. має 4 осн. функціональні стилі — худож.-белетрист., публіцист., наук. та адм.-діловий. Провідне місце належить худож.-белетрист. стилю. Мову худож. літ.-ри збагачували письменники М. Чарот, К. Чорний, В. Дубовка, К. Крапива, М. Линьков, П. Бровка, П. Глебка, а в післявоєн. період високохудожні зразки красного письменства створили А. Куляшов, М. Танк, П. Панченко, І. Мележ, І. Шамякін, Я. Бріль, А. Макайонек, В. Биков, Л. Геніюш, С. Граховський, В. Короткевич, Б. Саченко, Р. Бородулін, Г. Буравкін, Н. Гілевич та ін. Хоча білорус. літ. мова генетично сформувалася на говорах центр. Білорусі, звідки й походить більшість білорус. письменників минулого, в процесі свого становлення вона синтезувала грамат. й лексичні риси, характерні для більшості білорус. говорів, через що не співвідноситься з певним територ. діалектом. На сучас. етапі розвитку суспва Б. м. зазнає дедалі помітнішого впливу російської мови й поступово витісняється з різних сфер сусп.

життя не тільки в міському середовищі, але й на селі. Діалектна Б. м. зберігається в усному мовленні переважно старшого покоління сільс. насел. (Див. також: [Білорусистика](#)).

Рекомендована література

1. Карский Е. Ф. Белорусы. Т. 1. Введение в изучение языка и народной словесности. Варшава, 1903;
2. Його ж. Белорусы. Т. 3. Очерки словесности белорусского племени. Вып. 2. Старая западнорусская письменность. Петроград, 1921;
3. Вып. 3. Художественная литература на народном языке. Петроград, 1922;
4. Його ж. Белорусы: язык белорусского народа. Вып. 1–3. Москва, 1955–56;
5. Жураўскі А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Т. 1. Мінск, 1967;
6. Крамко І. І., Юрэвіч А. К., Яновіч А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Т. 2. Мінск, 1968;
7. Янкоскі Ф. М. Беларуская мова. Мінск, 1978;
8. Блінава Э., Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. Мінск, 1980;
9. Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мінск, 1984;
10. Беларуская граматыка. Ч. 1–2. Мінск, 1985–86;
11. Півторак Г. Білоруська мова: Підруч. К., 1997.

[Г. П. Півторак](#)

Бібліографічний опис:

Білоруська мова / Г. П. Півторак // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-40856>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).